

Герасименко Н. П.¹, Ногін Є. В.²

¹Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

²Чернігівський обласний історичний музей імені В. В. Тарновського, м. Чернігів

ПРИРОДНІ УМОВИ ПРОЖИВАННЯ НАСЕЛЕННЯ НЕОЛІТИЧНОЇ ДНІПРО-ДОНЕЦЬКОЇ ЕТНОКУЛЬТУРНОЇ СПІЛЬНОТИ ПОСЕЙМІВ'Я (ПАМ'ЯТКА СЕРИКОВІ СОСНИ, ЧЕРНІГІВЩИНА)

Поселення Серикові Сосни, археологічно датоване другою половиною V тис. до н.е., розташоване в однойменному урочищі на північ від с. Красне Бахмацького району (51°31'56" N, 33°03'30" E) на останці борової тераси р. Сейм (6 м над рівнем заплави), до якої місцями прилягають заболочені стариці [1,2]. Культурний шар було виявлено на двох підвищених ділянках тераси, розділених невеликим зниженням. На східному підвищенні, що виступає мисом у заплаву між двох стариць, у поховальній ямі глибиною 1,60 м знайдено цілий неолітичний горщик, заповнений давнім ґрунтом. За всіма ознаками його можна віднести до середнього періоду існування неолітичної дніпро-донецької етнокультурної спільноти. У Посеймів'ї та Подесенні населення цієї спільноти займалося мисливством та рибальством. Поховальні пам'ятки тут досі були невідомі.

Культурний шару цього місцезонашування залягає у похованому на гл. 1,40-1,60 малопотужному прошарку інтенсивно гумусованого темно-сірого ґрунтового матеріалу, значно темнішого від молодшого полігенетичного ґрунту (у інтервалі гл. 0,30-1,10 м), відділеного від культурного горизонту прошарком еолового піску. За віком культурного шару відносимо цей матеріал до середньої атлантики, покривний піщаний прошарок – до посушливого часу перевивання пісків у пізній атлантиці [3, 4], а верхній полігенетичний ґрунт (дерново-підзолистий, перекритий спочатку дерновим ґрунтом, а потім – знову ілювійованим горизонтом підзолистого ґрунту) – до другої половини голоцену. Верхня межа I горизонту, перекритого типовими еоловими пісками (потужністю 0,15-0,20 м), нерівна через розвиток дефляційних процесів.

Кількість пилку у супіщаних ґрунтах є очікувано малою, проте надзвичайний інтерес являє собою палінологічний склад матеріалу виповнення горщика, який був покладений у поховання догори дном і, таким чином, вміст його не був спотвореним впливом подальших нисхідних процесів у розрізі та відображає первинний склад рослинності, яка існувала поблизу поховання.

Сучасний рослинний покрив місця розташування пам'ятки включає чистий сосновий бір, насаджений у 50-і роки ХХ ст. на піщаному останці тераси, різнотравно-злаковилучні асоціації на заплавної рівнині та болотяні (осоки, рогіз, подекуди – вільха клейка і верба) у старичних зниженнях. У паліноспектрі субфосильної проби ґрунтів неолітичної пам'ятки Чернігівського Полісся–Турбін-Мис, розташованої на заплаві, поблизу борової тераси, абсолютно домінує пилкок сосни звичайної. Це, разом із іншими показниками складу пилку субфосильних проб, відібраних у (або біля) соснових лісів свідчить, що пилкок *Pinussylvestris* мав би бути домінуючим таксоном у паліноспектрі матеріалу виповнення горщика за умов переважання борів у складі рослинного покриву під час його формування. Проте склад цього пилкового спектру суттєво інший.

Досліджуваний паліносекстр відноситься до лісо-лучного типу: 27% пилку дерев (AP), 48% пилку трав (NAP) і 25% спор. Вміст пилку *Pinussylvestris* (16%) є мізерним для цієї високопилконосної деревної породи і не дозволяє реконструювати зростання сосни у місці відбору матеріалу виповнення горщика, або поруч із ним. Вміст пилку липи (*Tiliacordata*, 9%), вважаючи на незначну пилкову продуктивність цієї породи, вказує на її поширення на високих добре дренованих суглинкових ділянках заплави, що ймовірно прилягали до дюнних «островів». На узліссях вірогідно зростали папороті (6% спор). Переважання липи в AP є типовою рисою середньої атлантики (7-6 т. р. т.) [5], що цілком відповідає археологічному визначенню віку поховання. Зональним типом рослинності цього часу на Поліссі були мішані ліси – суборі із участю липи [6].

За цих умов переважання у паліноспектрі NAP свідчить про відображення у ньому

азональних умов заплави. Присутність нижнього гумусованого прошарку, на якому розміщений горщик, лише у розрізі поховання дозволяє припущення, що цей щільний матеріал лучного ґрунту був принесений для вимостки дна саме із заплави. Там переважало різнотрав'я, помітною була роль злаків (невисокий вміст їхнього пилку – 9% – зумовлений низьким ступенем збереження цих фосилій). Проте у субфосильних пробах вміст пилку злаків є вищим, як і їхня роль у сучасних ценозах заплави. У складі різнотрав'я найбільшим є представництво рослин із родин айстрових (включаючи цикорієві), розових (включаючи гіромезофіт гадючник), глухокропивових, рідше – ранникових і жовтецевих. Із наявністю на заплаві перезвожених знижень пов'язана присутність пилку осокових (11%), але вміст паліноморф вільхи клейкої, що зростає на старичних болотах, є дуже низьким (<2%). Це дозволяє припустити, що сучасні старичні зниження під час існування поселення були руслом, або принаймні протоками пра-Сейму.

Звертає на себе увагу підвищений вміст спор плаунів (11%), які у зоні мішаних лісів зазвичай ценотично пов'язані із сосновими лісами або чорновільшаниками, поширення яких за досліджуваним паліноспектром у районі не виявлено. Проте певні види плаунів (зокрема, *Lycopodium inundatum*) зростають на вологих пісках і могли бути приурочені до звожених субстратів на зниженій ділянці терасового «острова». Зараз в Україні цей вид плауна у зв'язку із зміною гідрологічного режиму (зокрема, за рахунок осушення боліт) є рідкісним червонокнижним. Таким чином, клімат Посеймів'я 7-6 т. р. т. був вологішим від сучасного. Про це свідчить і поширення липи, що не є властивою для сухих місцезростань і нині відсутня у складі рослинності досліджуваного терену, і суттєве переважання різнотрав'я над злаками у порівнянні із сучасністю. У той же час місцевість була краще дренованою (значно нижчий вміст пилку гідрофітів, ніж нині). Це, разом із близькістю до річки, вірогідно багатою на рибу, й зумовило вибір неолітичною людиною місця розташування поселення на мисоподібних підвищеннях її тераси.

Список літератури

1. Ногін Є. Нові пам'ятки доби неоліту в пониззі р. Сейм. Сіверянський літопис 4, 2007. С. 11–13. 2. Ногін Є. Неоліт Північно-Східної України. К.: Ін-т археології НАНУ, 2016. 3. Герасименко Н.П. Природная среда обитания человека на юго-востоке Украины в позднеледниковье и голоцене (по материалам палеогеографического изучения археологических памятников). Археологический альманах, 1997. С. 63-64. 4. Dolukhanov P.M., Shukurov A., Davison K., et al. The spread of the Neolithic in the South-East European Plain: Radiocarbon Chronology, Subsistence and Environment. Radiocarbon 52, 2009. С. 56-67. 5. Streef M., Paillet M., Beghin J. et al. Reconstructing Early Atlantic to Early Subatlantic peat-forming conditions of the ombrotrophic Mistein Bog (eastern Belgium) on the basis of high-resolution analyses of pollen, testate amoebae and geochemistry. Geologica Belgica, 21(3-4), 2018. С. 129-142. 6. Безусько Л.Г., Климанов В.А., Шеляг-Сосонко Ю.Р. Климатические условия Украины в позднеледниковье и голоцене. Палеоклиматы голоцена Европейской части СССР. Институт географии РАН, Москва, 1988. С. 125-135.

УДК 911

Денисик Г.І., Канський В.С.

Вінницький державний педагогічний університет ім. Михайла Коцюбинського, м. Вінниця

ГІДРОГЕОГЛІФИ ЯК АНТРОПОГЕННІ ОБ'ЄКТИ

У процесі функціонування ландшафт Землі уже майже пройшов дві якісно різні фази розвитку і поступово набуває ознак третьої. Перша фаза – функціонування ландшафту у натуральному стані. Усі зміни, що в ньому відбувалися, були зумовлені натуральними чинниками. Друга – антропогенна, упродовж якої натуральний ландшафт майже повністю замінений антропогенним. Третю фазу у розвитку майбутнього культурного ландшафту Землі започатковує сучасне суспільство. Цей процес уже розпочався, однак поки що мало є антропогенних ландшафтів, які можна повністю визнати культурними з геоекологічного погляду [2]. Передвісниками культурних ландшафтів майбутнього є сучасні геогліфи.

Геогліф – це створений людиною (спеціально чи нецілеспрямовано), природою або

ISSN:2306-5680 Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. 2019. № 3 (54)